

УДК 911.3:314(477.51)

Афоніна Олена Олексіївна,
кандидат географічних наук, доцент

Ніжинський державний університет імені
Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна, e-mail:
afon_elena@mail.ru

Філоненко Ірина Миколаївна,
кандидат географічних наук, доцент

Ніжинський державний університет імені
Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна, e-mail:
irina.filonenko.71@mail.ru

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОСЕЛЕНЬ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Метою є оцінка стану та тенденцій розвитку демографічного потенціалу поселень Чернігівської області.

Методика. При проведенні дослідження були використані теоретичні та емпіричні методи, поєднання яких дало можливість більш достовірно дослідити демографічний потенціал поселень. Для вирішення поставлених завдань застосовувалися такі методи: монографічний – при вивченні наукових джерел; абстрактно-логічний – для теоретичних узагальнень та формулювання висновків; статистичного аналізу – для визначення тенденцій функціонування демографічного потенціалу.

Результати. Демографічний потенціал поселень Чернігівської області характеризується тенденцією до подальшого зниження, що пов'язано з міграційною активністю мешканців та їх природним убуттям. Динамічні зміни кількісних та якісних параметрів розвитку демографічного потенціалу Чернігівської області суттєво трансформували поселенську мережу. Зменшення людності поселень та подальший їх перехід до груп меншої людності посилюють тенденцію дрібноселенності регіону.

Наукова новизна. За результатами аналізу демографічного потенціалу поселень Чернігівської області виявлені територіальні відмінності його формування та відтворення.

Практична значимість. У роботі проаналізовано кількісні та якісні параметри демографічного потенціалу поселень Чернігівської області. Результати діагностики демографічного потенціалу можуть бути використані під час розробки комплексних програм розселення та формування системи моніторингу демографічного розвитку міських та сільських поселень Чернігівської області.

Ключові слова: демографічний потенціал, міські поселення, сільські поселення, людність поселень.

УДК 911.3:314(477.51)

Афони́на Елена Алексеевна,
кандидат географических наук, доцент

Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя, г. Нежин,
Украина, e-mail: afon_elena@mail.ru

Филоненко Ирина Николаевна,
кандидат географических наук, доцент

Нежинский государственный университет
имени Николая Гоголя, г. Нежин,
Украина, e-mail: irina.filonenko.71@mail.ru

ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПОСЕЛЕНИЙ ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Целью работы является оценка состояния и тенденций развития демографического потенциала поселений Черниговской области.

Методика. В ходе исследования были использованы теоретические и эмпирические методы, сочетание которых дало возможность более достоверно исследовать демографический потенциал поселений. Для решения поставленных задач использовались такие методы: монографический – при изучении научных источников; абстрактно-логический – для теоретических обобщений и формулировки выводов; статистического анализа – для определения тенденций функционирования демографического потенциала.

Результаты. Демографический потенциал поселений Черниговской области характеризуется тенденцией к дальнейшему снижению, что связано с миграционной активностью жителей и их естественной убылью. Динамические изменения количественных и качественных параметров развития демографического потенциала Черниговской области существенно трансформировали сеть поселений. Уменьшение людности поселений и дальнейший их переход в группу меньшей людности усиливает тенденцию мелкоселенности региона.

Научная новизна. В результате анализа демографического потенциала поселений Черниговской области выявлены территориальные отличия его формирования и воспроизводства.

Практическая значимость. В работе проанализированы количественные и качественные параметры демографического потенциала поселений Черниговской области. Результаты диагностики демографического потенциала могут быть использованы во время разработки комплексных программ расселения и формирования системы мониторинга демографического развития городских и сельских поселений Черниговской области.

Ключевые слова: демографический потенциал, городские поселения, сельские поселения, людность поселений.

УДК 911.3:314(477.51)

Afonina Olena Oleksiyivna,
Candidate of Geography Sciences, Associate
Professor

Mykola Gogol State University of Nizhyn,
Nizhyn, Ukraine, e-mail: afon_elena@mail.ru

Filonenko Iryna Mykolaivna,
Candidate of Geography Sciences, Associate
Professor

Mykola Gogol State University of Nizhyn,
Nizhyn, Ukraine, e-mail:
irina.filonenko.71@mail.ru

SOCIO-GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC POTENTIAL OF SETTLEMENTS IN CHERNIHIV REGION

The aim is an estimation of the state and tendencies of development of demographic potential of settlements in Chernihiv region.

The methods. The combination of theoretical and empirical methods, which were used in the study, gave an opportunity to investigate demographic potential of settlements in a more reliable way. In order to solve the assigned tasks, the following methods were applied: monographic – in studying of scientific sources; abstract and logical - for theoretical generalizations and formulation of conclusions; statistical analysis - to determine the trends in functioning of demographic potential.

The results. Demographic potential of settlements in Chernihiv region is characterized by a tendency to further decline, which is due to the migration activity of residents and natural decrease of population. Dynamic changes of quantitative and qualitative parameters of the demographic potential in Chernihiv region have significantly transformed the settlement network. Reduction of population in settlements and their further transition to groups of lower population enhance the trend of small habitability of the region.

The scientific novelty. By using the results of the analysis of demographic potential of settlements in Chernihiv region, territorial differences in its formation and reproduction were discovered.

The practical significance. The paper analyzes the quantitative and qualitative parameters of demographic potential of settlements in Chernihiv region. The results of diagnostics of demographic potential could be used in the development of complex programs of resettlement and in the formation of the monitoring system of demographic development of urban and rural settlements in Chernihiv region.

Keywords: demographic potential, urban areas, rural settlements, population size of settlements.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку демографічних процесів в регіонах України, пов'язані зі скороченням чисельності населення, змінюють територіальну структуру розселення території. Природне скорочення чисельності населення у поєднанні з низькими демографічними показниками дестабілізує соціально-демографічний розвиток поселень Чернігівської області, особливо сільських, і викликає реальну загрозу їх життєздатності та подальшого існування. У зв'язку з цим виникає необхідність аналізу демографічного потенціалу основних форм розселення Чернігівської області в умовах критичної демографічної ситуації.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню особливостей та тенденцій демографічного розвитку присвячені наукові роботи вчених: В. Джамана, А. Доценка, І. Дудника, Ф. Заставного, В. Круля, Е. Лібанової, М. Логвина, Т. Панасенко, І. Прибиткової, Ю. Пітюренка, Г. Старостенко, В. Стешенка, Л. Тарангул, О. Топчієва, М. Фащевського, О. Хомри, О. Шаблія, В. Яворської. Проте й досі залишаються актуальними питання розвитку демографічного потенціалу поселень регіонів України.

Виділення невирішених частин проблеми. В умовах стійкої демографічної кризи важливого значення набувають питання оцінки демографічного потенціалу як невід'ємної складової регіонального розвитку. Питання ефективного використання демографічного потенціалу регіону залишаються слабо вивченими в теоретичному та практичному аспекті, що сприяє вибору неефективних управлінських рішень.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є оцінка стану та тенденцій розвитку демографічного потенціалу поселень Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. Оптимальний розвиток територіальних суспільних систем залежить від людського потенціалу, під яким розуміють сукупність фізичних сил, ділової активності, ініціативи, творчої енергії громадян, які можуть бути використані для досягнення індивідуальних та суспільних цілей [2]. Людський потенціал доцільно розглядати як систему яку формують демографічний, культурний, інтелектуальний, інноваційний потенціали.

Основу людського потенціалу складає демографічний потенціал, який являє собою сукупність населення з певним набором характеристик

необхідних для забезпечення соціально-економічного розвитку території [5]. Демографічний потенціал характеризують кількісні та якісні показники, які є критеріями його оцінки.

Загальна чисельність населення та його динаміка є найважливішими кількісними показниками демографічного потенціалу Чернігівської області.

На початок 2015 р. загальна чисельність населення Чернігівської області становила 1045,0 тис. осіб, з них у міських поселеннях проживало – 675,3 тис. осіб, у сільській місцевості – 369,7 тис. осіб [1].

Аналіз особливостей та тенденцій демографічного розвитку Чернігівської області свідчить про систематичне скорочення чисельності населення (Табл. 1).

Таблиця 1.
Динаміка чисельності населення Чернігівської області, тис осіб [1;3]

	2003	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Загальне населення</i>	1225,2	1187,7	1135,9	1121,3	1109,7	1098,2	1088,5	1077,8	1066,8	1045,0
<i>Міське</i>	720,6	709,0	697,1	693,7	692,0	689,3	687,4	684,7	682,0	675,3
<i>Сільське</i>	504,6	478,7	438,8	427,6	417,7	408,9	401,1	393,1	384,8	369,7

Як свідчать дані таблиці 1, зміна показника кількості населення мала стійку тенденцію до зменшення. З 2003 по 2015 рр. загальна чисельність населення Чернігівської області скоротилась на 14,7%. Зменшення кількості жителів сільських (на 26,3% за вказаний період) та міських (на 6,3%) поселень свідчить про те, що Чернігівщина одна з областей України, де протягом досить тривалого проміжку часу спостерігається природне скорочення населення, яке зумовлює складну демографічну ситуацію в регіоні.

Необхідно зазначити, що в динаміці чисельності населення міських та сільських поселень Чернігівської області спостерігаються суттєві територіальні відмінності. За період з 1989 по 2014 рр. значно зменшилась кількість мешканців сільських поселень у таких районах як Ріпкинський (на 51%), Козелецький (на 50%), Щорський (на 46%), Борзнянський (на 45%) [3]. В той же час в деяких районах, зокрема Чернігівському, Менському, Ніжинському темпи скорочення чисельності сільського населення були на рівні 26-32% за рахунок підвищення рівня народжуваності та стабілізації показника смертності. З-поміж міських поселень, найнижчими темпами скорочення чисельності населення відзначився обласний центр (на 0,2%). Це пояснюється вигідністю його географічного розташування, рівнем економічного розвитку, найбільш повним набором соціальних послуг та роллю міжрайонного центру, який здатен поширювати свій вплив за межі очолюваного ним району.

Сучасний демографічний потенціал Чернігівської області характеризують процеси природного убуття населення, які являють собою

потенційну загрозу сталому розвитку території. Ключовим фактором, що зумовлює процеси депопуляції є природне скорочення чисельності населення області що фіксується з 1979 року. За останні півтора десяти років в динаміці природного скорочення населення спостерігалися дві протилежні тенденції: збільшення темпів природного скорочення населення з максимальним значенням (-14,1%) у 2005 році змінюється їх уповільненням.

У 2015 р. кількість померлих перевищила кількість народжених на 10853 особи [1]. Природне скорочення населення спостерігається в усіх поселеннях Чернігівської області. Найвищою його інтенсивність була у Новгород-Сіверському (21,5‰), Куликівському (19,9‰), Ніжинському (19,7‰) районах, а найменшою – у містах Чернігів (3,3‰) та Ніжин (3,9‰) [3]. Інтенсивність природного скорочення населення сільських поселень перевищує аналогічний показник у міських поселеннях – 19,2‰ проти 5,2‰. Проілюструємо процеси зміни природного руху населення Чернігівської області на графіках (Рис. 1; Рис. 2). Показником демографічного потенціалу є коефіцієнт народжуваності. У 2015 р. він становив 8,7 новонароджених на 1000 осіб наявного населення. Найменше значення показника народжуваності спостерігалось у Новгород-Сіверському (6,1‰) та Талалаївському (6,5‰) районах, а найвище – у Носівському (10,4‰), Корюківському (10,2‰), Городнянському (10,1‰) та Бобровицькому (10,0‰) районах [1].

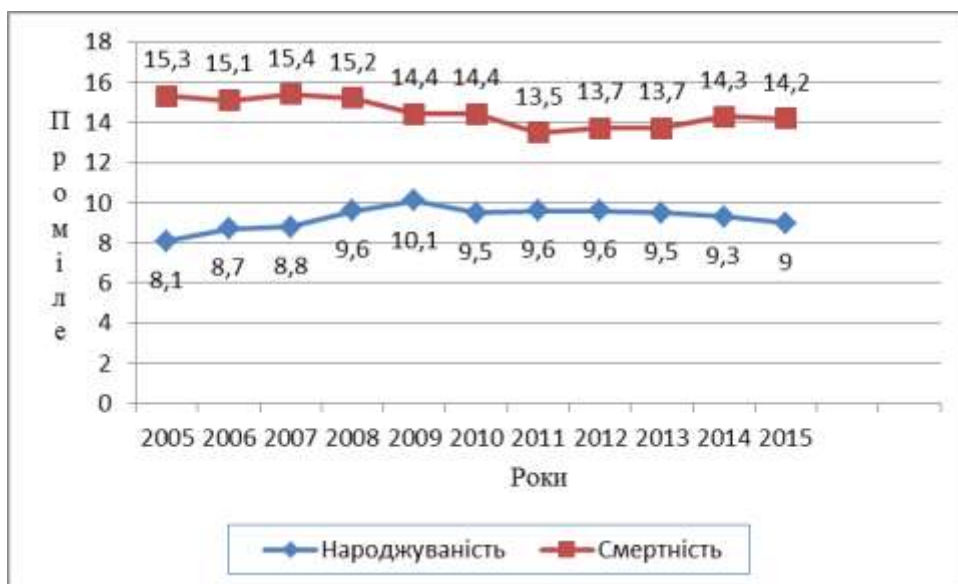

Рис. 1. Динаміка показників народжуваності та смертності у міських поселеннях Чернігівської області

Як видно з графіків (рис.1; рис.2), рівень народжуваності у міських поселеннях дещо вищий ніж у сільських (9‰ проти 8‰ у 2015 р.). Частково це пояснюється особливостями вікової структури населення – міське населення молодше за сільське. Частка жінок дітородного віку (15-

49 років) у загальній кількості містянок становить 47%, а мешканок сільських поселень - 35%.

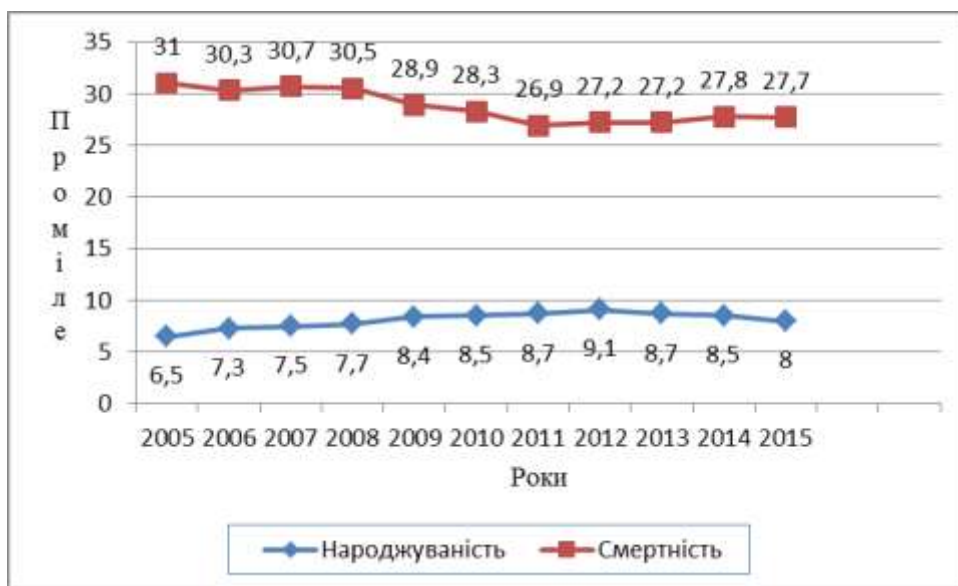

Рис. 2. Динаміка показників народжуваності та смертності у сільських поселеннях Чернігівської області

Незважаючи на деяке зростання коефіцієнта народжуваності упродовж 2005-2015 років (у міських поселеннях на 0,9‰, у сільських – 1,5‰) його рівень залишається низьким. Настільки низький рівень народжуваності багато в чому пов'язаний з трансформацією ціннісних орієнтацій, свідомою відмовою від можливості мати дітей (ідеологія «childfree»), прагненням до кращих життєвих стандартів. Сучасна молодь вирізняється активною життєвою позицією, енергією та ентузіазмом, які необхідні для розвитку власної кар'єри, а народження дітей стає вагомою перешкодою реалізації себе в різних сферах життєдіяльності. Зі скороченням народжуваності нерозривно пов'язане зменшення народження дітей до більш старших вікових груп (56,9 немовлят у розрахунку на 1000 жінок віком 30-34 роки у 2013 р. проти 27,1 немовлят у 2001 році).

Найбільша проблема сучасного демографічного розвитку Чернігівської області – високий рівень смертності населення. У 2015 р. він становив 19,0 померлих на 1000 осіб наявного населення. Найменше значення показника смертності спостерігалось у Варвинському (18,0‰) районі, а найвище – у Ніжинському (28,7‰), Новгород-Сіверському (27,6‰) та Куликівському (27,3‰) районах [1].

Показник смертності у сільській місцевості майже вдвічі більший за аналогічний показник у міських поселеннях – 27,7‰ проти 14,2‰ (рис.1; рис.2). Високий рівень смертності населення пояснюється його старою віковою структурою.

Розподіл основних причин смерті населення Чернігівської області таке ж, як і в державі в цілому. Перше місце займають хвороби системи кровообігу (73,5% загальної кількості померлих у 2014 р.). Частка

померлих від даного класу хвороб у сільських поселеннях була вищою ніж у міських (77% проти 69%). Більшість померлих (80%) – особи віком понад 70 років. Друге місце у структурі смертності займають хвороби пов'язані з новоутвореннями (10,5%). Викликає занепокоєння той факт, що відбувається омолодження середнього віку настання смерті від вказаних захворювань (48% померлих віком 15-64 роки). Питома вага померлих від хвороб даного типу у міських поселеннях (14%) вища, ніж серед мешканців сільської місцевості (7,5%). На третьому місці зовнішні причини смерті (6%). Переважну більшість померлих (81%) склали особи працездатного віку (15-64 роки), які є головним джерелом формування трудових ресурсів. Кількість загиблих від зовнішніх факторів у міських та сільських поселеннях однакова. Серед інших причин смерті мешканців Чернігівської області необхідно назвати хвороби органів травлення (2,8%), хвороби органів дихання (2,7%), інфекційні та паразитарні хвороби (1,2%) [3].

Еволюція вікової структури населення Чернігівської області протягом 2001-2014 рр. продовжує негативно позначатися на демографічних процесах. Характерною її рисою є значна частка осіб віком понад 65 років, яка перевищує частку дітей (18,7% проти 13,1%). У міських поселеннях частка осіб старшого віку становить 14,1%, у сільських – 26,7%. За досліджуваний період частка осіб пенсійного віку зменшилась на 11% (за рахунок високої смертності та відсутності поповнення з молодших вікових груп), дітей до 15 років на 3,4% (за рахунок скорочення рівня народжуваності) [3]. Питома вага населення працездатного віку збільшилась (на 14,4%), що пояснюється поповненням цієї вікової групи поколінням народжених наприкінці 1990-х початку 2000-х років, коли рівень народжуваності почав зростати. Аналіз вікової структури населення засвідчує, що в області відбувається зростання частки менш значущих вікових груп і скорочуються аналогічні характеристики вікових груп більш значущих для демографічного розвитку регіону.

Значний вплив на кількісні параметри демографічного потенціалу області мають міграційні процеси. На початок 2015 року загальний обсяг зареєстрованих переміщень, які охоплюють усіх мігрантів склав 32921 особу [1]. У порівнянні з 2005 р. кількість мігрантів зменшилась на 26,3% або на 8661 особу. За підсумками 2015 р. у 6 районах (Бобровицькому, Коропському, Ніжинському, Носівському, Прилуцькому, Щорському) області зафіксовано міграційний приріст населення, у 16 районах – міграційне скорочення.

Третина всіх переїздів здійснюється в межах Чернігівської області. Традиційним напрямком міграційного руху населення є його переміщення із сільської місцевості в міські поселення. Аналіз статистичних даних фіксує зростання кількості жителів міських поселень на 724 особи. На міжрегіональні міграційні переміщення припадає майже половина обсягів міграційного потоку (14122 особи або 44,8%). Найменші за обсягом міграційні потоки поєднують Чернігівську область з іншими країнами (941

особа або 3%). Найбільш рухомою є група осіб віком 16-59 років (24736 осіб або 78,4%) [3]. Висока міграційна активність населення працездатного віку негативно позначається на кількісних та якісних характеристиках демографічного потенціалу регіону.

Динамічні зміни ключових параметрів розвитку демографічного потенціалу Чернігівської області суттєво трансформували поселенську мережу. З 2001 по 2014 рр. спостерігається загальна тенденція скорочення числа поселень всіх груп людності крім поселень людністю до 100 осіб та понад 10 тис. осіб. За досліджуваний період кількість поселень зменшилася на 32 одиниці. Аналізуючи угруповання поселень за людністю виявлено, що найменш динамічною була мережа поселень людністю понад 5 тис. осіб, натомість кількість поселень людністю до 100 осіб зросла, а людністю 500-2000 осіб зменшилася (Рис.3).

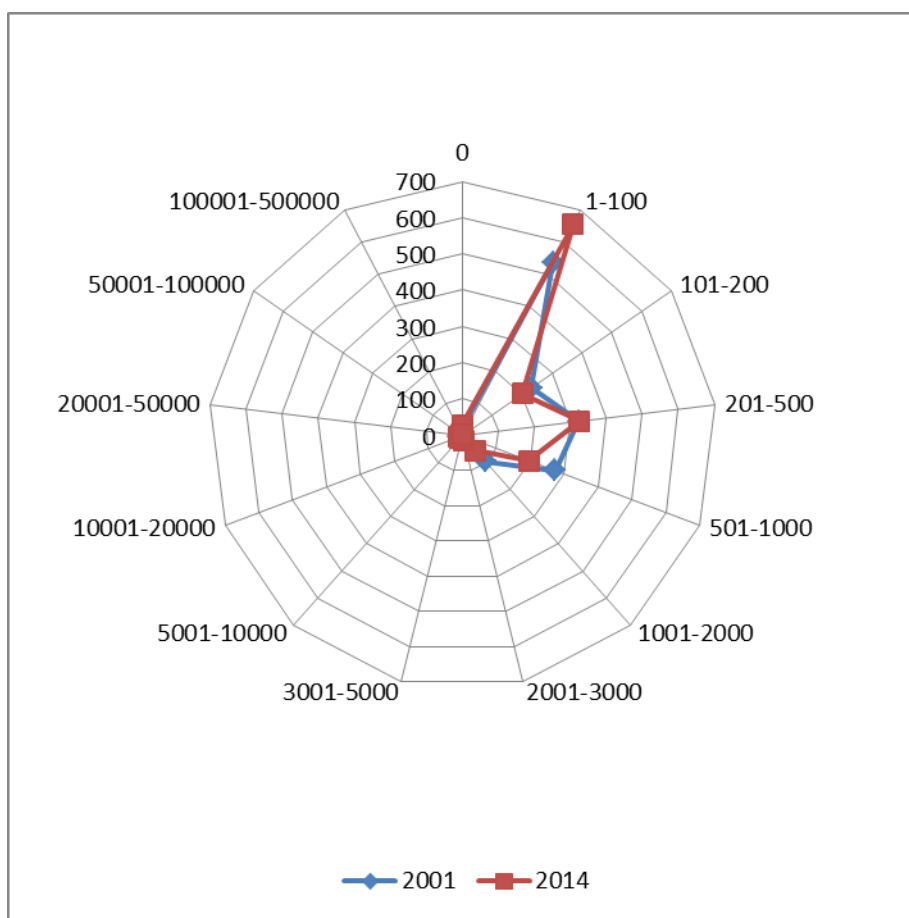

Рис. 3. Розподіл поселень Чернігівської області за групами людності [3;4]

Поселення людністю до 100 осіб займають помітне місце в структурі поселенської мережі Чернігівської області (43,5% поселенської мережі у 2014 р.). Збільшення їх кількості (на 22% у 2014 р. проти 2001 р.) відбулося в результаті скорочення чисельності населення в поселеннях людністю 101-200 осіб і переходу їх до групи поселень найменшої людності. Швидкими темпами змінювалась мережа поселень людністю 500-2000 осіб. За період 2001-2014 рр. кількість поселень даної групи людності

зменшилася на 46,6%, що обумовлено втратою ними людності внаслідок природного убуття населення та подальшим їх переходом до групи поселень людністю 201-500 осіб. Отже, зміни в структурі поселенської мережі Чернігівської області спрямовані на концентрацію поселень в групах меншої людності.

Висновки. Результати аналізу демонструють несприятливі тенденції формування демографічного потенціалу поселень Чернігівської області, якій характеризується подальшим зниженням кількісних та якісних параметрів, що пов'язано з міграційною активністю мешканців регіону та їх природним убуттям. При загальному скороченні чисельності населення в міських поселеннях, показники природного приросту є більш сприятливими ніж у сільській місцевості. При невисоких показниках природного приросту населення в сільських поселеннях та стійкості процесів механічного відтоку, збільшується кількість малих за людністю поселень внаслідок переходу середніх та великих за людністю поселень до груп поселень меншої людності. Подібного типу процеси сприяють поляризації розселенського простору і посилюють тенденцію дрібноселенності регіону.

Список використаних джерел:

1. Головне управління статистики у Чернігівській області. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://chernigivstat.gov.ua/statdani/>.
2. Заславська Т.І. Людський потенціал у сучасному трансформаційному процесі / Т.І. Заславська // Суспільні науки і сучасність. – 2005. – № 4. – С. 13–25.
3. Населення Чернігівської області 2013 : демографічний щорічник / [за ред. Т.В. Дусь]. – Чернігів : Головне управління статистики у Чернігівській області, 2014. – 147с.
4. Офіційна сторінка Всеукраїнського перепису населення. [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.ukrcensus.gov.ua.
5. Рязанцев С.В. Демографічний потенціал як основа розвитку системи вищої освіти: навч. посіб. / Рязанцев С.В., Айдрус І.А., Письменна Е.В. – М. : РУДН, 2008. – 258 с.

Список используемых источников:

1. Главное управление статистики в Черниговской области. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://chernigivstat.gov.ua/statdani/>.
2. Заславская Т.И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе / Т.И. Заславская // Общественные науки и современность. – 2005. – № 4. – С. 13–25.
3. Население Черниговской области 2013 : демографический ежегодник / [за ред. Т.В. Дусь]. – Чернигов : Главное управление статистики в Черниговской области, 2014. – 147с.
4. Официальная страница Всеукраинской переписи населения. [Электронный ресурс]: Режим доступа: www.ukrcensus.gov.ua.
5. Рязанцев С.В. Демографический потенциал как основа развития системы высшего образования Учеб. пособие / Рязанцев С.В., Айдрус И.А., Письменная Е.В. – М. : РУДН, 2008. – 258 с.

References:

1. Department of Statistics in Chernihiv region [Electronic resource]: Access: <http://chernigivstat.gov.ua/statdani/>.

2. Zaslavska T.I. The human potential in the modern transformation process / T.I. Zaslavska // Social Sciences and the Present. - 2005. - № 4. - P. 13-25.
3. The Population of Chernihiv region in 2013: Demographic Yearbook / [ed. T.V. Dus]. - Chernihiv: Department of Statistics in Chernihiv region, 2014. – 147 p.
4. Official website of the General Ukrainian Population Censuses. [Electronic resource]: Access: www.ukrcensus.gov.ua.
5. Ryazantsev S.V. Demographic potential as a basis for the development of system of higher education: tutorial / Ryazantsev S.V., Aydrus I.A., Pysmenna E.V. - Moscow: Russian University of Peoples' Friendship, 2008. - 258 p.